

Egyetem és könyvtár Kolozsváron 1579-ben

Jakó Klára: Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója 1579–1604. (Erdélyi Könyvesházak I., Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/1.) Scriptum Kft. Szeged 1991.

Bár az értelmiség mint szociológiai kategória csak a XIX. század második felétől használatos fogalom, az értelmiség-történeti kutatásoknak főként Nyugat-Európában nagy hagyományuk van. Magyar nyelvterületen egyik legfontosabb ilyen vállalkozás a Keserű Bálint professzor által vezetett szegedi tudományos „műhely” munkája. Kiadványunk, az Adattár újabb sorozatának, az Erdélyi Könyvesházak I. köteteként jelent meg Jakó Klára könyve az első kolozsvári egyetemi könyvtár történetéről és állományának rekonstrukciójáról.

A Báthory-egyetem gyűjteménye nemcsak az ország első egyetemi könyvtára és egyben a legnagyobb XVI. századi könyvtár, hanem „a csúcsa annak, amit a könyvfejlődés Erdélyben a XVI. század végéig produkált”.

A szerző röviden vázolja az egyetemi tanulmányok erdélyi előzményeit, a peregrinációt, majd János Zsigmond első egyetemalapítási kísérletét. A Székelyudvarhelyi Református Kollégium egy könyvének bejegyzése nyomán bizonyítja, hogy János Zsigmond az általa tervezett egyetemet valóban Petrus Ramus, az európai híró párizsi professzor segítségével kívánta megszervezni, a fejedelem 1571-ben bekövetkezett korai halála miatt azonban az első erdélyi egyetem alapítása Báthory István nevéhez fűződik. Az alapítólevél 1579. július 17-én kelt Vilnában egy jezsuita kollégium alapításáról Kolozsmonostoron. Az 1581. évi második kiváltságlevél már az iskola akadémiaiá váló fejlesztését tüzi ki végző célként.

A kollégium könyvtárának szervezése kezdetben Szántó (Arator) István atya műve, az ő sürgetésére kerül a reformáció óta elraktározott régi katolikus könyvanyag Kolozsvárról, Váradról, Gyulafehérvárról a jezsuiták tulajdonába. A jezsuiták azonban, akik a tanítást nagymértékben a könyvekre alapozták, igyekeztek az oktató és hitvédelmi munkájukhoz szükséges új anyagot, a külföldi újdonságokat is beszerezni.

A kollégium és a könyvtár sorsa — a politikai események függvényében — meglehetősen viszontagságos volt. Az 1588. évi medgyesi országgyűlésen a protestáns rendek kikényszerítették a jezsuiták Erdélyből való kitiltását, akik a könyvtárat is magukkal menekítették. A könyvek egy része ekkor szóródik szét a szomszédos országokban, és amikor az 1595. évi gyulafehérvári országgyűlés érvényteleníti a kitiltó végzést és engedélyezi az iskola újbóli megnyitását, Alfonso Carillo atya harca a könyvek visszaszerzéséért csak részben jár sikerrel. Az 1595 utáni évek jelentik a fénykort a kollégium és a könyvtár történetében; ennek vet véget az 1603. június 9-én bekövetkezett katasztrófa. A törökellenes politika kudarcáért a felbőszült tömeg a jezsuitákat teszi felelőssé, és elpusztítja kolozsvári rendházukat.

A szerző kimutatja azonban a könyvtár teljes megsemmisüléséről — Szamosközi feljegyzései és Argenti atya jelentése nyomán — elterjedt nézet pontatlan voltát. A pusztulás méreteinek felnagyításával a rend helyi vezetői éppen saját mulasztásait próbálták leplezni. 1604-ben a könyvtárat ismét újjászervezték. Ezek az újraleltározás során keletkezett bejegyzések tették lehetővé a könyvtár legrégebbi állagának rekonstrukcióját.

Miután 1606-ban a jezsuitákat újból kitiltották Erdélyből, Argenti rector a könyvek egy részét a székelyföldi papok között osztotta szét; ezért a székelyföldi katolikus egyházközségeknél még mindig remélhetjük eddig ismeretlen kötetek előbukkanását. Bár a könyvekből magukkal is vitték a jezsuiták, a legértékesebb anyagot megbízható kolozsvári híveiknél rejtették el. Idővel ezek a kolozsmonostori iskolába kerültek, majd a piaristák gimnáziumába, innen pedig a kolozsvári Akadémiai Könyvtárba.

A jezsuita kollégiumnak nagy szerepe volt művelődésünk történetében, a kollégium „az akkor legkorszerűbb oktatási mód és könyvtári szervezet meghonosítójává vált a XVI. századi Erdélyben”. A gyűjtemény művelődéstörténeti szerepének hangsúlyozásából következik az állomány rekonstrukciójának fontossága.

Az egykori kolozsvári Református Kollégium gyűjteményében található kéziratos könyvleltárt a kutatók eddig a jezsuita kollégium XVI. századi leltárának tartották. A szerző azonban az írás vizsgálata, a könyvanyag összetételének elemzése (2671 műből 916 középkori kódex, 343 ősnymtatvány) és a kézirat latin címében rejtőző kronosztichon alapján (melyből kiderül, hogy 1652-ben készítették), kimutatja, hogy a szóban forgó leltár nem a kolozsvári, hanem a bécsi egyetemi könyvtár leltára. A bécsi egyetem a reformáció után hanyatlott, ezzel magyarázható a régi anyag túlsúlya. Jakó Klára feltevézése szerint a leltár a XVIII. század második felében került Kolozsvárra egy erdélyi bibliofil, valószínűleg Dálnoki Teleki Mihály ügyvéd szerzeményeként.

Leltár hiányában a könyvtár anyagának rekonstruálása a kötetekben található régi tulajdonos (possessor)-bejegyzések segítségével történt. A fáradtságos munka nyomán 496 kötetről sikerült bebizonyítani, hogy az egykori Báthory-egyetem könyvtárának tulajdonát alkották.

A könyvtár legrégebbi anyagának a reformáció előtti erdélyi könyvgyűjtemények tanulmányozása szempontjából érdekes csoportját képezik a kolozsvári, gyulafehérvári, váradai provenienciájú régi könyvek. Míg a jezsuiták saját könyveszerzései a jezsuita oktatás- és tudománypolitikát világítják meg, addig a könyvek legértékesebbjei, az adománykönyvek a XVI. századi erdélyi könyvkultúra tanul-

mányozásához segítenek hozzá. Az értelmiségiek művelődési szintjéről, az egykori művelődési törekvésekről főleg az összefüggő, több darabból álló gyűjtemények tudósítanak. A szerző két nagyobb, összefüggő gyűjteményt mutat be: a Haczkai- és a Wolphard—Kakas-könyvtárat, és vázolja a tulajdonosok életútját is.

A váradi kispripost, Haczkai Márton korszerű humanista gyűjteményében több ősnymotatvány is van. Jakó Klára újabb adalékot szolgáltat a Haczkai tulajdonából a bécsi Hofbibliothekbe került Corvina, a díszes Ptolemaiosz-kódex történetéhez; helyesbíti a kódexben található bejegyzés olvasatát. Tudománytörténetünk szempontjából jelentős egy 1496-ban Velencében kiadott Arisztotelész-ősnymotatvány is. Az ebben található glosszák Gyulai László magiszter toliból „a legerjedelmesebb reflexiók, amiket a középkorban erdélyi értelmiségi fűzött Arisztotelész szövegeihez”.

A Wolphard—Kakas-könyvtár kapcsán megismerjük a XVI. század közepének egyik gazdag, művelt, művészetpártoló patricius-családját. Adrianus Wolphardus életrajzát a szerző új adatokkal egészíti ki, különválasztja az eddig egybemosott apa és fiú személyét, egyben valószínűsíti a család szepességi német származását. Adrian Wolphard könyvtára a korai humanista gyűjtemények szép példája, s a klasszikus latin irodalom iránti érdeklődés jellemzi. Unokaöccse, Wolphard István már — a bejegyzések tanúsága szerint — gyakran forgatta matematikai és csillagászati tárgyú könyveit is, görög könyvei pedig a hellenizmus fokozatos térhódítását jelzik a korabeli Erdélyben. A két Wolphard könyveit a családba beházasodott Kakas István, a nagy műveltségű diplomata ajándékozta a jezsuita kollégiumnak. Megtudjuk azonban, hogy — a korábbi vélekedéssel ellentétben — saját gyűjteménye nem került ide, ezért tulajdonképpen csak Wolphard-könyvtárról beszélhetünk.

A könyvtár rekonstruált katalógusa a könyvek leírása mellett tartalmazza a bejegyzések szövegét is; ezek roppant változatos és érdekes anyagot kínálnak a művelődéstörténeti kutatások számára. A possessor-bejegyzések nemcsak a híres emberek (pl. Apáczai Csere János) könyveinek azonosítása révén érdekesek, hanem értelmiségtörténeti kutatásaink szempontjából is; ily módon azonosítani lehet például az iskola több tanárát és diákját. A bejegyzések témája

széles skálán mozog: találunk történelmi tárgyúakait, tartozások, árak feljegyzését, imádságot, verset, epigrammát, közmondást, ráolvasást, receptet, szöveghez fűzött kommentárt. Ez utóbbiak feldolgozása hozzájárulna a korabeli szellemi irányzatok recepciójának kutatásához, gazdagíthatná a mentalitástörténetet. A XVI. század végi szerző pl. ízes népi szólással „kommentálja” Erazmus egyik munkáját: „Erazmus uramis tököt kaposztával kivant volt, mert igen dicziri az konhat.” A néprajzosok számára kínál csemegét egy szintén a XVI. század végéről származó ráolvasás: „Hon el megien fene feregh, fene gyk / Eleoltalált azzoniunk zep Zuz Maria / Es zót monda azzoniunk zep Zuz Maria / Houa megj te fene feregh, fene gie” stb.

A tájékozódást megkönnyíti a nyomdahely- és nyomdászmutató, a hely- és névmutató, amely tartalmazza a possessorok, valamint a bejegyzésekben szereplő valamennyi személy nevét.

A kötet eredeti kutatások alapján rekonstruálja az első kolozsvári egyetemi könyvtár történetét, teljesen ismeretlen részleteket is feltárva vagy módosítva a korábbi téves álláspontot. Jakó Klára legfőbb eredménye azonban a könyvtár állományának rekonstruálása, a könyvjegyzék összeállítása, mely módszertani tanulságokkal is szolgál, útmutató lehet a további erdélyi könyvtártörténeti kutatások számára. Munkája ugyanakkor új távlatokat nyit meg. A könyvjegyzék feldolgozása nyomán, a szerzők előfordulási aránya, a kötetek műfaji és tartalmi megoszlása, „modernsége”, a bejegyzések értelmezése révén következtetéseket vonhatunk le az erdélyi értelmiség színvonalára, műveltségére, a különböző szellemi áramlatok elterjedésére, befogadására, az oktatás színvonalára nézve. A fiatal történész kutatásának következő szakaszában a gyűjtemény művelődéstörténeti, díszítőművészeti és könyvkötéstörténeti feldolgozását, értékelését szeretné elvégezni. Műve folytatója a Jakó Zsigmond, Tonk Sándor, Dankanits Ádám és mások által művelt erdélyi értelmiség- és könyvtörténeti kutatásoknak, és egyben arra is példa, hogy a nyugat-európaihoz képest jóval szegényesebb forrásanyag ellenére nálunk is lehet ezen a téren színvonalas művet alkotni.

Pál Judit